ראש השנה כיום הדין

א. למה נקבע ראש השנה כיום הדין?

גלוי וידוע לכל שראש השנה הוא יום דין לישראל ולאומות העולם, כפי הכתוב בתהילים (פא, ה): "כי חק לישראל הוא משפט לאלקי יעקב", וכדרשת הגמרא במסכת ראש השנה:

> באחד בתשרי ראש השנה לשנים, למאי הלכתא?... לדין. דכתיב (דברים יא): "מראשית השנה ועד אחרית שנה" – מראשית השנה נידון מה יהא בסופה. ממאי דתשרי הוא? – דכתיב (תהלים פא): "תקעו בחדש שופר בכסה ליום חגנו", איזהו חג שהחדש מתכסה בו – הוי אומר זה ראש השנה...
> "כי חק לישראל הוא", אין לי אלא לישראל, לאומות העולם מנין? – תלמוד לומר: "משפט לאלקי יעקב".
>
> תלמוד בבלי מסכת ראש השנה דף ח עמוד ב

וכן כתוב במשנה מסכת ראש השנה פרק א משנה ב:

> בראש השנה כל באי העולם עוברין לפניו כבני מרון שנאמר (תהלים ל"ג) 'היוצר יחד לבם המבין אל כל מעשיהם'.

ביום זה עמד אדם הראשון לדין ויצא זכאי

מדוע נקבע ראש השנה ליום הדין? ניתנו לכך כמה תשובות. אחד הטעמים: משום שבו נברא האדם ובו ביום נשפט ויצא בדימוס:

> אמר הקב"ה לאדם, זה סימן לבניך כשם שעמדת לפני בדין היום הזה ויצאת בדימוס, כך עתידין בניך לעמוד לפני בדין ביום זה ויוצאין לפני בדימוס. אימתי, בחדש השביעי באחד לחדש.
>
> "ויקרא רבה" (וילנא) פרשה כט ד"ה בחדש השביעי

וכן כתוב ב"פסיקתא דרב כהנא" (מנדלבוים) פיסקא כג:

> תני ר' אליעזר: בעשרים וחמשה באלול נברא העולם. ואתיא דרב כהדא דתני ר' אליעזר, דתניא בתקיעתא דרב: 'זה היום תחילת מעשיך זכרון ליום ראשון' וגו', 'כי חק לישראל הוא משפט' וגו' (תהלים פא, ה). על המדינות בו יאמר איזו לחרב ואיזו לשלום, איזו לרעב ואיזו לשובע, איזו למות ואיזו לחיים, ובריות בו יפקדו להזכירם חיים ומות. נמצאת אומר בראש השנה נברא אדם הראשון... בעשירית עבר על

ציויו, באחת עשרה נידון, בשתים עשרה יצא בדימוס מלפני הקב"ה. אמר לו הקב"ה, אדם, זה סימן לבניך, כשם שנכנסתה לפני בדין ביום הזה ויצאתה בדימוס, כך עתידין בניך להיות נכנסין לפני בדין ביום הזה ויוצאין בדימוס. אימתי? 'בחדש השביעי באחד לחדש' (ויקרא כג, כד).

ראש השנה – הכנה ליום כיפור

רבנו נסים, בפירושו על הרי"ף (ראש השנה טז), הקשה: דברי ה"פסיקתא" נכונים רק לדעת רבי אליעזר, הסובר שבתשרי נברא העולם, כפי שאכן כתוב בפסיקתא במפורש, ברם מה נעשה לדעת רבי יהושע הסובר שבניסן נברא העולם? הלכך כתב הר"ן טעם נוסף המתאים גם לשיטת רבי יהושע:

ונ"ל שרצה המקום לזכות את ישראל בדינם ורצה לדון אותם בזמן שהוקבעו לכפרה וסליחה, שלפי שנתרצה הקב"ה לישראל ביום הכיפורים, הוקבע יום סליחה לדורות, ולפיכך גזר השם שיהא אדם נידון בראש השנה, שצדיקים גמורים נכתבים ונחתמים לאלתר לחיים, ובינונים הרי גזר דין שלהם אינו נחתם אלא עד יום הכיפורים, שהוא יום סליחה וכפרה, והרי נתנה להם תורה זמן כדי שבו יפשפשו במעשיהם וישובו אל השם. ואפשר עוד שמראש השנה ועד יום הכיפורים התחיל השם להתרצות למשה, וביום הכיפורים נתרצה לו לגמרי, ולפיכך רצה השי"ת לדון בריותיו בזמן שהוקבע לכפרה וסליחה.[52]

גם הרמב"ן בפירושו לתורה (ויקרא כג, כד) תלה את הדין של ראש השנה בכפרה של יום הכיפורים:

ולא פירש הכתוב טעם המצוה הזאת, למה התרועה? ולמה נצטרך זכרון לפני השם ביום הזה יותר משאר הימים? ולמה יצוה להיותו מקרא קדש כלל? אבל מפני שהוא בחדשו של יום הכיפורים, בראש החודש, נראה שבו יהיה דין לפניו יתברך כי בם ידין עמים, בראש השנה ישב לכיסא שופט צדק, ואחרי כן בעשרת הימים ישא לפשע עבדיו.[53] נרמז בכתוב הענין כאשר נודע בישראל מפי הנביאים ואבות קדושים:

המאירי בספרו "בית הבחירה" (ראש השנה טז ע"א) הוסיף עוד טעם:

---

52. המהרש"א ב"חידושי אגדות" כתב הסבר אחר לשיטת רבי יהושע: "והנראה דרבי יהושע ודאי מודה דכמה דברים נעשו בר"ה, שבו נפקדה שרה רחל וחנה ויצא יוסף מבית האסורין, ובטלה עבודה מאבותינו במצרים, כדאמר בהדיא לעיל בפירקין (דף י ע"ב), ולכך נקבע אח"כ ר"ה ליום הדין, דזיכרון כל מעשה איש בא לפניו, דכהאי גונא נקבע יום הכיפורים לגמר הדין והחתימה, לפי שבו נתרצה הקב"ה לישראל לכפר להם על עוון העגל". עוד ניתן לומר שגם לדעת רבי יהושע, רעיון בריאת העולם היה בתשרי ורק הביצוע היה בניסן כדברי רבנו תם (תוס' במסכת ראש השנה דף כז ע"א).

53. גם הרמב"ם ("מורה נבוכים" ח"ג פרק מ"ג) רואה בראש השנה הכנה ליום כפור וזה לשונו: "וכאלו הוא (ראש השנה) הקדמה והצעה ליום הצום". וכן סבורים אברבנאל והרד"צ הופמן.

בחירת זה הזמן נודע למבינים, ואחת מן הסיבות מתוך שהוא זמן הבעיטה וזמן התגאות האדם על אסיפת גרניו ועל הכנסת הטוב באוצרותיו, היה מחכמת דרכי הדת לעוררו ולהבינו לבל יקשה ערפו, וכל עוד אשר יגדל טובו ירך לבו מפני פחד ה׳ ומהדר גאונו.

בספר ״אבודרהם״[54] כתובות שלוש סיבות לקביעת ראש השנה ליום דין:

והטעם שהוקבע לדין בני אדם ביום זה, יש אומרים מפני שמזל תשרי הוא מאזנים[55] וכתיב (תהילים סב, י) ״במאזנים לעלות״, לומר שנשקלין מעשיהם של כל אחד ואחד, ושיקול זה אינו לפי מניין המצוות והעבירות אלא לפי גדלן, יש מצות שמשקלן כנגד כמה עבירות ויש עבירה שמשקלה כנגד כמה מצוות, והכל תלוי בשיקול דעת השם שהוא תמים דעים.

אי נמי מפני שבראש השנה נברא אדם הראשון כמו שנפרש לקמן, רצה הבורא יתברך להשגיח ולדרוש מעשה כולם ולדון על פי מעשיהם ביום הבריאה הראשונה דין כל אותה שנה.

והרמב״ם[56] כתב טעם אחר, שלא כמידת הקב״ה מידת בשר ודם. מידת בשר ודם דן את אוהבו בשעת רצונו ודן את אויבו בשעת כעסו. והקב״ה דן את העולם כולו בשעת רצונו, בחודש תשרי שיש בו מועדים ומצוות הרבה, שופר וכיפור וסוכה ולולב בארבע מינין, ועל כן נקרא שביעי שהוא שבע במצות, והכי איתא בהגדה.

״ספר אבודרהם״ סדר תפלת ראש השנה

ב. על מה נידונים בראש השנה, מתי הכתיבה ומתי החתימה?

רגילים אנו לברך זה את זה לקראת הימים הנוראים בברכה המסורתית: ״כתיבה וחתימה טובה״. ויש שמגדילים לעשות ומברכים: ״לשנה טובה תכתב ותחתם לאלתר ולחיים טובים״. מה כוונת המברך ״תכתב ותחתם לאלתר״? האם פירושו של דבר שגם הכתיבה וגם החתימה תתקיים בראש השנה? ומה קורה אפוא ביום כיפור? האם כולם נכתבים ונחתמים באותו זמן? על מה דנים אותנו בראש השנה, האם על איכות החיים שלנו בשנה הבאה, כולל חיים ומוות, או על מצבנו בעולם הבא? בכל אלה נעסוק במאמרנו זה.

אחד המקורות הידועים העוסק במשפט של האדם בראש השנה הוא מאמרו של רבי יוחנן במסכת ראש השנה:

אמר רבי כרוספדאי אמר רבי יוחנן: שלשה ספרים נפתחין בראש השנה, אחד של רשעים גמורין, ואחד של צדיקים גמורין, ואחד של בינוניים. צדיקים גמורין – נכתבין

---

54. רבי דוד ברבי יוסף אבודרהם, ירושלים תשכ״ג.
55. הר״ן שהובא לעיל גם הזכיר טעם זה.
56. לא ידוע לי היכן נמצא זה ברמב״ם.

ונחתמין לאלתר לחיים, רשעים גמורין – נכתבין ונחתמין לאלתר למיתה, בינוניים – תלויין ועומדין מראש השנה ועד יום הכיפורים. זכו – נכתבין לחיים, לא זכו – נכתבין למיתה.

תלמוד בבלי מסכת ראש השנה דף טז עמוד ב

שאלות ותמיהות על דברי רבי יוחנן

דברי רבי יוחנן מעוררים הרבה קשיים ותמיהות:

א. האם כל האנשים שמתים במשך השנה הם בבחינת רשעים גמורים, או בינוניים שלא זכו?[57] ומה בדבר כל גדולי ישראל שנפטרו במשך השנים, האם באותה שנה שבה הם מתו, הם היו רשעים גמורים?

ב. האם כל אלו שלא מתים במשך השנה הם צדיקים גמורים? ומה בדבר כל הרשעים הידועים והמפורסמים מישראל ומאומות העולם שהאריכו ימים ושנים? האם בכל אותן שנים הם היו צדיקים גמורים?

ג. האם המשפט הוא רק ביחס לחיים ומוות? ומה בדבר איכות חיים? כגון בריאות, פרנסה, אישה, ילדים, הצלחה וכו', האם גם על כל אלו נידונים בראש השנה?

ד. האם לדעת רבי יוחנן ישנה מציאות של צדיק ורע לו, רשע וטוב לו?

הרמב"ן בדרשת ראש השנה שלו התייחס לכל השאלות שהעלינו, והשיב עליהן אחת לאחת.

לדעת הרמב"ן המשפט בראש השנה הוא על ענייני העולם הזה

בתחילה הרמב"ן קובע שהדין בראש השנה הוא על קורות האדם בעולם הזה ולא על מעמדו לעולם הבא:

בראש השנה כל באי העולם עוברין לפניו ונדון כל אחד ואחד בענייני העולם הזה, אם זכה לתת לו חיים ושלום ועושר ונכסים וכבוד, או נתחייב למות בשנה זו, או ליסורין וצער ועוני, כללו של דבר על כל עניין שבגוף ושבעולם הזה כגון בני חיי ומזוני,[58] אבל אינו נידון על הנפש אם תזכה לגן עדן ולחיי העולם הבא או תתחייב לגיהנם ואבדון וכו'.

ומסכם הרמב"ן עניין זה:

כללו של דבר ראש השנה יום הדין הוא לעולם הזה,[59] ושעת מיתתו של אדם הוא יום

---

57. שאז הם כנראה נכנסים לספר של רשעים גמורים, ואם זכו נכנסים לספר של צדיקים גמורים.

58. לדעתו האדם נידון בראש השנה גם על המים והתבואה והפירות.

59. וכן כתב הריטב"א ("חידושי הריטב"א" מסכת ראש השנה דף טז ע"ב): "דינו של ראש השנה הוא

הדין שלו שהוא נדון בנפשו על אותו עולם שהוא עולם הנשמות, וכל מעשיו נפרטין לפני בוראו ית׳ ואם תזכה נפשו לגן עדן העליון והתחתון ולאיזו מעלה ממנו, או תתחייב נפשו לגיהנם ויסורין הרבים ובאיזה דין תתחייב להיות נדונת בו, הרי למדנו יום הדין לגוף ויום הדין אחר לנפש.[60]

שאלות הרמב"ן

אחרי שהרמב״ן קבע שהדין בראש השנה הוא על העולם הזה, הוא שואל כל מה ששאלנו על דברי רבי יוחנן:

ויש לשאול: והיאך פסק ר׳ יוחנן פסק הדין הגדול והעמוק הזה שכל רזי עולם תלויין בו, צדיקים גמורים נכתבין ונחתמין לחיים וכל הרשעים מתים? וכי כל הרשעים מתים והצדיקים חיים? ולמי כל חמדת העולם אלא לרשעים,[61] והכתובים צווחים כנגדו: ״יש צדיק אובד בצדקו״,[62] וכתיב: ״כי יש צדיקים שמגיע אליהם כמעשה הרשעים״.[63] וכל שכן שפסק רשעים גמורים נכתבין ונחתמין לאלתר למיתה, שהכתוב אומר: ״ויש רשע מאריך ברעתו״.[64]

וכל הנביאים אינן תמהין אלא על זה, אמר ירמיהו: ״צדיק אתה ה׳ כי אריב אליך אך משפטים אדבר אותך, מדוע דרך רשעים צלחה?״ וגו׳,[65] ואמר חבקוק: ״למה תראני און ועמל תביט וגו׳ כי רשע מכתיר את הצדיק״.[66]

וכי לא ראה זה החכם ספר איוב מעולם, שהוא מלא תוכחות על זה. וחביריו היו אומרים מתחילה כן כי הצדיקים מתקיימין והרשעים נכרתין. ואיוב נצחן עד שחזרו והאריכו הענין להכרתת זרעם אחריהם, ואיוב הלעיג עליהם כי מה חפצו בביתו אחריו. ואליהוא השיב עליהם וכעס, והקב״ה הצריכם כפרה על זה: ״כי לא דברתם אלי נכונה כעבדי איוב״.[67]

בעניני העולם הזה בכל מה שראוי לבא באותה שנה בכלל או בפרט, כפי מעשיהם מחיים טובים ושאר הנאות הגופניות או ממיתה וחיי צער או מיסורים וכיוצא בהן, ואין דנין בו מן הראוי לנפש בעולם הנשמות שאין גוזרין אלא דין שראוי ליגמר לאלתר...״. וכן כתב הרשב״א שם.

60. כמו שאמרו בפרק קמא דתענית (יא, א): בשעת פטירתו של אדם כל מעשיו נפרטין לפניו ואומרים לו כך וכך עשית ביום פלוני והוא אומר הן וכו׳ ולא עוד אלא שמצדיק עליו את הדין ואומר יפה דנתוני וכו׳.
61. נוסחה אחרת: ״וכי כל הצדיקים חיים וכל הרשעים מתים? והלא עולם וכל חמדה שלו לרשעים הוא״.
62. קהלת ז, טו.
63. שם ח, יד.
64. שם ז, טו.
65. ירמיהו יב, א.
66. חבקוק א, ג.
67. איוב מב, ז.

ומשנה שלימה שנינו (אבות ד, טו) "אין בידינו משלות רשעים ואף לא ייסורי הצדיקים", וגרסת ספרי ספרד: "אין בידינו משלות הרשעים אף לא מייסוריהן של צדיקים", כלומר אין בידינו כלום לא מזה ולא מזה.[68]

ורבותינו ז"ל מהפכים קערה זו, אמרו במסכת קידושין (לט ב): "כל מי שזכיותיו מרובין מעונותיו מריעין לו[69] ודומה כמי ששרף כל התורה כולה ולא שייר ממנה אפילו אות אחת", וכן במידת הרשעים אמרו שם: "וכל שעוונותיו מרובין מזכיותיו מטיבין לו[70] ודומה כמי שקיים כל התורה ולא חיסר ממנה אפילו אות אחת", ומשה רבינו ע"ה פירש דבר זה בפסוק "ומשלם לשונאיו על פניו להאבידו" וגו'[71] כמו שתרגם אונקלוס, ואמרו רבותינו (מנחות כ"ט ב'): "כי הקב"ה הראה לו למשה ר' עקיבה ותורתו, אמר לו ריבונו של עולם, הראיתני תורתו הראיני שכרו, הראהו שהיו מחתכין בשרו במקולין, אמר לו רבונו של עולם זו תורה וזו שכרה? אמר לו: שתוק, כך עלה במחשבה לפני".

שיטת הרמב"ן –
מי שזכה בדין מכל סיבה שהיא, הוא צדיק גמור

עתה עובר הרמב"ן להסביר את דברי רבי יוחנן בהתאם לשיטתו:

אבל המימרא הזו נאמרה בחכמה ועל פי ההגיון... כל הזוכה בדינו נקרא צדיק גמור, כל המתחייב בדין נקרא רשע גמור, המעויין שמשקלו שווה לכאן ולכאן נקרא בינוני. אם כן הרשע הגמור המוחלט, שעבד עבודה זרה ועשה גילוי עריות ושפיכות דמים, ועשה מצוה אחת לבדה שדינו בפני הקב"ה לשלם לו שכרה בעולם הזה שיחיה השנה הזאת, נקרא בכאן צדיק גמור לפי שנצטדק בדין, עד שיהיה אחאב שנאמר בו: "הראית כי נכנע אחאב",[72] וגו' נקרא צדיק גמור באותו הדין. וכן רשעים גמורים לאלתר למיתה, אפילו קיים כל התורה כולה והורה הלכה לפני רבו ונתחייב מיתה בכך, נקרא בכאן רשע גמור לפי שהוא מחוייב בדינו.

נמצא כל הכתובים לחיים שזכו לחיות עד ראש השנה הבא – כולם צדיקים גמורים בדינם, וכל הנכתבים למיתה שימותו בשנה ההיא, כולם רשעים גמורין בדינם. וכל לשון התורה כך הוא: "והצדיקו את הצדיק והרשיעו את הרשע",[73] צדיק ורשע בדין

---

68. פירוש "רבנו עובדיה מברטנורא": "אין לנו בזמן הגלות לא משלוה והשקט שרגיל הקב"ה לתת לרשעים כדי לטרדן מן העוה"ב, ואף לא מן היסורים המיוחדים לצדיקים שהן יסורים של אהבה שאין בהן בטול תורה. כלומר יצאנו מכלל רשעים שאין לנו השלוה שיש לרשעים, ולכלל צדיקים לא הגענו, שהיסורים שלנו אינן של אהבה כיסורי הצדיקים".
69. רש"י: בעולם הזה לנקותו מעונותיו, שיטול שכר שלם.
70. רש"י שם: לשלם לו שכר מצותיו בחייו, כדי לטרדו.
71. דברים ז, י.
72. מל"א כא, כט.
73. דברים כה, א.

זה,[74] וכן: "ונקי וצדיק אל תהרוג".[75] וכן מה שהזכירו חיים ומיתה אינן בימים בלבד, אלא תפסו להם חיים – אב הטובות כולן, ומיתה – אב לרעות כולן, וכינו כל העונשין שבעולם נגעים ומיתת בנים ועניות וכל מאורעות רעות של גוף בכינוי מיתה, וכן כל הטובות, עושר ונכסים וכבוד ובנים ושלום ובריאות בכלל חיים, וכן עושין הפסוקים בכל מקום, זהו פירוש מימרא זו בלא קושיא ובלא פיקפוק.[76]

נמצא שלדעת הרמב"ן יש שני סוגי אנשים שיכתבו ויחתמו בראש השנה לחיים ויכללו עם הצדיקים הגמורים: א. צדיקים גמורים ממש.[77] ב. רשעים גמורים שיש להם מיעוט זכויות שהפירעון עליהן הוא בעולם הזה. רשעים אלו נכנסים תחת ההגדרה של "צדיקים גמורים", כיוון שיצאו צדיקים בדינם.

ויש שני סוגי אנשים שיכתבו ויחתמו בראש השנה למיתה, והם מוגדרים כרשעים גמורים: א. רשעים גמורים ממש. ב. צדיקים גמורים שיש להן מיעוט עוונות שהפירעון עליהן בעולם הזה. צדיקים אלו נכנסים תחת ההגדרה של "רשעים גמורים" כיוון שיצאו רשעים בדינם.

השלמת דברי הרמב"ן עפ"י דבריו ב"שער הגמול"[78]

להבהרת דברי הרמב"ן נביא מקצת דבריו ב"שער הגמול":

אלא כך היא המידה, יש עוונות שדינו של הקב"ה ומשפטיו הצדיקים ליפרע עליהם בעולם הזה, ויש מהם שהדין ליפרע בעוה"ב. וכן הזכיות, יש מהן שבעל הגמול יתברך משלם שכרן בעוה"ז ויש שמשלם שכרן בעולם הבא.

וכשאדם חוטא כל השנה ומתלכלך בעונות ומתטנף בחטאים ומתגלגל בפשעים, ועושה גם כן צדקות ומעשים טובים, ובאין מעשיו לפני אדון הכל, הוא יתברך שמו

---

74. כלומר הצדיקו את הרשע ולכן יצא צדיק בדין זה, וכן הרשיעו את הצדיק ומפאת כך יצא רשע בדין זה.
75. שמות כג,ז. וכוונת הכתוב: שמי שיצא צדיק בדינו אין מחזירים אותו לבית דין כדי לחייבו למרות שלאמתו של דבר הוא רשע ולא צדיק.
76. גם בפירוש "רבנו נסים" על הרי"ף (ר"ה ט"ז ע"ב) כתב כן בשם רבנו ישעיהו מטראני, וכן כתב ב"תוס' ריד". וכן העתיק האבודרהם את כל דברי הרמב"ן.
77. או צדיקים שיש להם מיעוט עוונות שהפירעון עליהם הוא בעולם הבא. לפי הרמב"ן בפירושו לתורה (ויקרא יח,ד) גם העושים את מצוות התורה שלא לשמן, על מנת לקבל פרס, שכרם בעולם הזה כפי שכתב שם: "ודע כי חיי האדם במצוות כפי הכנתו להם. כי העושה המצוות שלא לשמן על מנת לקבל פרס יחיה בהן בעולם הזה ימים רבים בעושר ובנכסים וכבוד, ועל זה נאמר (משלי ג, טז) 'בשמאלה עושר וכבוד', ופירשו (שבת סג ע"א) למשמאילים בה עושר וכבוד".
78. "כתבי הרמב"ן" חלק ב,"שער הגמול" בתוך "תורת האדם", עמ' רסד-שיא, הוצאת מוסד הרב קוק, תשכ"ד, ירושלים.

שוקל אותן מעשים אלו כנגד אלו, והצדיק שהוא צדיק גמור ממש זוכה לחיים,[79] וכן הרשע שדינו נותן לשלם לו שכר טוב בעוה"ז על מעשה הטוב שעשה, נכתב ונחתם לאלתר בראש השנה לחיים, כלומר שפוסקין לו חיים ושלוה ועושר ונכסים וכבוד, נמצא זה צדיק גמור בדינו.

והרשע שהוא רשע גמור מכל צד[80] נחתם לאלתר למיתה. וכן בעל המעשה הטוב שנכשל בעבירה אחת בלבד ונענש עליה למיתה, נכתב ונחתם לאלתר בראש השנה למיתה, כלומר שימות בשנה הזאת או שיחיה בתחלואים רעים חיי צער ויסורין, ונמצא זה רשע גמור בדינו, אע"פ שזה צדיק וזוכה לחיי העולם הבא, והראשון שזכה לחיים רשע גמור ואובד לגמרי.

עד שיהיה גדול שבנביאים נדון על חטא אחד קל ונענש עליו, נקרא בכאן רשע גמור. ויהיה אחאב שנאמר בו "הראית כי נכנע אחאב מפני" וגו', נקרא בכאן צדיק גמור.

וכן זה שאמרו חכמים לחיים ולמיתה, אינן בימים בלבד, אלא כל העונשין שבעולם הזה, נגעים ועוני ומיתת בנים וכיוצא בהן, כולן כינו אותם חכמים בשם מיתה, וכינוי השכר והגמול הטוב אמרוהו בלשון חיים.

שיטת הרמב"ם כשיטת הרמב"ן

גם שיטת הרמב"ם ("הלכות תשובה" פרק ג, א-ג) דומה כנראה לשיטתו של הרמב"ן, שהדין בראש השנה הוא על העולם הזה והוא נקבע לכאן או לכאן עפ"י רוב מעשיו של האדם:

כל אחד ואחד מבני האדם יש לו זכויות ועוונות, מי שזכויותיו יתירות על עוונותיו צדיק, ומי שעוונותיו יתירות על זכויותיו רשע, מחצה למחצה בינוני, וכן המדינה אם היו זכויות כל יושביה מרובות על עוונותיהן הרי זו צדקת, ואם היו עוונותיהם מרובין הרי זו רשעה, וכן כל העולם כולו.

אדם שעוונותיו מרובין על זכיותיו מיד הוא מת ברשעו, שנאמר על רוב עונך... ושיקול זה אינו לפי מנין הזכויות והעוונות אלא לפי גודלם, יש זכות שהיא כנגד כמה עוונות, שנאמר יען נמצא בו דבר טוב, ויש עוון שהוא כנגד כמה זכויות, שנאמר וחוטא אחד יאבד טובה הרבה, ואין שוקלין אלא בדעתו של אל דעות והוא היודע היאך עורכין הזכיות כנגד העונות.

---

79. האם דברים אלו עולים בקנה אחד עם דברי רבי יעקב (קידושין לט ע"ב) ש"שכר מצוה בהאי עלמא ליכא"? אפשר שכן, כי החיים הטובים שבהן זוכה הצדיק הגמור, הם לא עיקר השכר עבור מצוותיו שעשה, כי עיקר השכר הוא בעולם הבא כדברי רבי יעקב, אלא הוא זוכה לחיים טובים על מנת שיוכל להמשיך לקיים מצוות בעולם הזה ולהגדיל את שכרו בעולם הבא, כעין מה שכתב הרמב"ם בהלכות תשובה פרק י'.

80. דהיינו גם מצד העולם הזה וגם מצד העולם הבא.

וכשם ששוקלין זכויות אדם ועוונותיו בשעת מיתתו, כך בכל שנה ושנה שוקלין עוונות כל אחד ואחד מבאי העולם עם זכויותיו ביום טוב של ראש השנה, מי שנמצא צדיק נחתם לחיים, ומי שנמצא רשע נחתם למיתה[81] והבינוני תולין אותו עד יום הכיפורים, אם עשה תשובה נחתם לחיים, ואם לאו נחתם למיתה.

וראה שם בפירוש ה״לחם משנה״ שהסביר את דעת הרמב״ם כשיטת הרמב״ן, וכן כתוב למעשה בפירוש ה״כסף משנה״.

קושיית הריטב"א על הרמב"ן

דברי הרמב״ן דחוקים במקצת. רשע גמור שזכה לחיים בזכות מעט מצוות – קשה לכנותו ׳צדיק גמור׳, וצדיק גמור שנידון למיתה בגלל כמה עבירות – קשה לכנותו ׳רשע גמור׳. ועוד, שבברייתא הסמוכה לדברי רבי יוחנן מופיעים המונחים ״צדיק גמור״ ו״רשע גמור״, ואי אפשר לפרשם כפירוש הרמב״ן, וכן העיר הריטב״א:[82]

ואין דעתי נוחה בפירוש זה, דאם כן היכי קרי להו צדיקים גמורים ורשעים גמורים בלשון הברייתא דלקמן, ובספר הדרשות יש לנו בזה פירוש מחוור בכל השמועה.[83]

״חידושי הריטב״א״ ראש השנה דף טז ע״ב

שיטת הרשב"א – צדיק גמור כמשמעו, ורשע גמור כמשמעו

נראה אפוא שפירושו של הרשב״א (ראש השנה טז ע״ב), שעקרונית הלך בדרכו של הרמב״ן, תואם יותר את דברי רבי יוחנן:

הא דר׳ כרוספדאי דאמר של צדיקים גמורים נכתבין ונחתמין לאלתר לחיים ושל רשעים גמורין למיתה, יש לפרש דלאו מיתה וחיים ממש קאמר, אלא טובות העולם ורעותיו קאמר.

ואע״פ שיש רשעים שמגיע אליהם כמעשה הצדיקים וצדיקים אובדין בצדקן, אותן רשעים אפשר שיש בידן קצת מצוות שמתן שכרן בעולם הזה ואוכלין אותן קרן ופירות בעולם הזה להאבידם לעתיד לבא, כדכתיב: ״ומשלם לשונאיו אל פניו להאבידו״, ורשע שאמרו כאן שנחתם לרעות בעולם הזה בשאין בידו קצת מאותן מצוות, הא יש בידו, אע״פ שהוא רשע גמור, כלומר שרובו עוונות, משלמין לו כנגדן

---

81. האם כל אלו שמתו באותה שנה היה להם רוב עוונות? צריכים לומר שגם לפי דעת הרמב״ם יש כאלו שמתים משום שהגיע זמנם למות אם בגלל מבנה גופם ואם מפאת מחלה או אסון טבע וכו׳. כלומר יש גם תופעות של חיים ומות בדרך הטבע בלי קשר למצבו הרוחני של האדם, צדיק או רשע.
82. וכן הקשה מהרש״א בחידושי אגדות שם.
83. לא זכינו לספר הדרשות של הריטב״א.

בעולם הזה, וכמו שאמרו ג"כ בפ"ק דקידושין (ל"ט ב') "מי שעוונותיו מרובין מזכויותיו דומה כמי שקיים את התורה כולה ולא חיסר ממנה אות אחת". וצדיקים גמורין שאמרו כאן, בשאין בידן מאותן עבירות שעונשין בעולם הזה, הא יש בידן קצת מאותן עבירות נפרעין מהן בעולם הזה, וכדאמרי' נמי התם בקידושין, מי שזכויותיו מרובין מעוונותיו, דומה כמי ששרף את התורה ולא שייר ממנה אות אחת.

כלומר, המונח "צדיקים גמורים" מתפרש לדעתו כפשוטו, צדיקים ללא חטא,[84] ואלו נחתמין כבר בראש השנה לחיים טובים, ורשעים גמורים, הכוונה לרשעים ללא מצוות,[85] ואלו נחתמין כבר בראש השנה למיתה. ברם יש רשעים שיכנסו לספר החיים בגלל מיעוט מצוות שיש בידם, שזמן פירעונן בעולם הזה. ויש צדיקים שיכתבו בספר המתים בגלל מיעוט עבירות שבידם, שזמן פירעונם בעולם הזה.

עדיין יש קושי בפירושו של הרשב"א. מתי לדעתו ימותו הצדיקים ללא חטא? מתי ייחתם דינם של אותם צדיקים למיתה? האם כל הצדיקים שהיה להם רע בעולם הזה, היו בידם עבירות (מועטות) שבגללן הם סבלו בעולם הזה, ולעתים אף סבל רב מאוד? האם עשרת הרוגי מלכות היו ראויים למנת הסבל הנוראית שניחתה עליהם? האם אין מיתה ללא חטא? האם אין סבל ללא חטא?

נראה להשיב על חלק משאלות אלו עפ"י השגת הראב"ד על הרמב"ם שהובא לעיל:

'אדם שעונותיו מרובין על זכיותיו מיד הוא מת ברשעו'. אמר אברהם: לא כמו שהוא סובר, שכשאמרו רשעים נחתמין לאלתר למיתה שמיד מתים, ואינו כן, כי יש רשעים חיים הרבה – אלא נחתמין לאלתר, שלא ימלאו ימיהם שני הדור שנגזרו עליו, ועיקר דבר זה ביבמות (דף נ').

דהיינו, יש מיתה ללא חטא, מה שמכונה מיתה בעטיו של נחש. אנו איננו יודעים חשבונו של עולם, יש בני אדם שנקצבו להם חיים ארוכים ויש שנקצבו להם חיים קצרים. יש תינוקות שמתו לפני שטעמו טעם חטא מעולם, ויש צדיקים שנאספים אל עמם מפני הרעה. ויש רשעים חסרי מצוות לחלוטין, שמאריכים חיים מאוד מאוד.

כשם שיש מיתה ללא חטא, יש גם ייסורים ללא עוון. יש ייסורים שבאים על הצדיק כדי שהא יכפר על הדור, ויש ייסורים שבאים כניסיון, על מנת לזכך את הצדיק ולהעלותו במעלות היראה והאמונה.

---

84. לאו דווקא ללא חטא לגמרי, אלא ללא חטא כזה שהפירעון עליו הוא בעולם הזה.
85. ללא מצוות כאלו שהפירעון עליהן הוא בעולם הזה.

ג. שיטת ה"תוספות"[86] –
דברי רבי יוחנן מתייחסים למשפט על העולם הבא

התוס' יישב באופן אחר את שאלות הרמב"ן על דברי רבי יוחנן. לדעת התוס' דבריו של ר' יוחנן מתייחסים למשפט על ענייני העולם הבא:

> ונחתמין לאלתר לחיים – מדקא חשיב בינוניים משמע דצדיקים קרי למי שזכיותיו מרובים, ורשעים גמורים למי שעוונותיו מרובים, ופעמים הצדיקים נחתמין למיתה ורשעים גמורים לחיים, דכתיב: "ומשלם לשונאיו אל פניו להאבידו" (דברים ז), דאמרינן בסוף פ"ק דקדושין (דף לט ע"ב ושם) "מי שזכויותיו מרובין מעוונותיו דומה כמי ששרף את כל התורה כולה ולא שייר ממנה אות אחת, ואי עוונותיו מרובין מזכיותיו דומה כמי שקיים כל התורה כולה ולא חיסר אות אחת". וכל זה דקרי הכא גבי רשעים מיתה וגבי צדיקים חיים כלומר לחיי העולם הבא.

קושיית הרשב"א על שיטה זו

גם הרשב"א בהמשך לדבריו לעיל הביא שיטה זו, אלא שדחה אותה:

> ואי נמי יש לפרש דחיים ומיתה דקאמר, בעולם הבא קאמר, אבל בעוה"ז יש צדיק אובד בצדקו ויש רשע מאריך ברעתו.
> אלא שאני תמה: שהרי אפי' רשע גמור כל ימיו ועשה תשובה באחרונה, אין מזכירין לו שום רשע מרשעתו, וא"כ מאי נחתמין לאלתר? ואפי' צדיק גמור כל ימיו ומרד באחרונה, איבד כל הראשונות. וגזר דין דיחיד אינו נקרע דקאמר, היינו גזר דין בטובות העולם הזה ורעותיו קאמר, הא בחיי העולם הבא הכל הולך אחר שעות סוף ימיו, וברוך אל אמת היודע האמת.

עוד קשה על שיטת התוס', למה לדון את האדם בכל שנה ושנה על מצבו בעולם הבא? האם לא די שידונו אותו לפני מותו על כל ימי חייו? מאי נפקא מינה בדיון שנעשה בכל שנה ושנה?

הדיון על העולם הבא בכל שנה, כדי לדרבן את האדם לחזור בתשובה

נראה להסביר את שיטת התוס' כך: הדיון בכל שנה ושנה על מצבו של האדם בעולם הבא הוא לטובת האדם. על ידי כך ניתנת לו הזדמנות ותמריץ לחזרה בתשובה בכל שנה ושנה ולא לדחותה ליום מותו, כי מי יודע אם ירצה הוא אז לחזור בתשובה אם לא. זאת ועוד, מאחר ואין האדם יודע את יום מותו, הרי

---

86. מסכת ראש השנה טז ע"ב.

ייתכן שהוא ימות טרם זמנו ולא יהיה סיפק בידו לחזור בתשובה ולהיטיב את מצבו לעולם הבא. על כן טוב הוא שבכל עת יהיו בגדיו לבנים.
במשפט שיעשו לאדם בשעת מיתתו, יילקחו בחשבון כל פסקי הדין שנכתבו ונחתמו עליו במשך כל השנים, וגזר דינו ייקבע בהתאם לכך. אמנם אפשר שאדם ישנה לקראת מותו את כל מהלך חייו ויהפוך מרשע לצדיק או מצדיק לרשע, במקרה כזה יחרץ דינו על פי מצבו בשעת מותו בלא להתחשב בעברו, כפי שכתוב (מסכת קידושין דף מ עמוד ב): "ואפילו רשע גמור כל ימיו ועשה תשובה באחרונה - אין מזכירים לו שוב רשעו, שנאמר: (יחזקאל לג) 'ורשעת הרשע לא יכשל בה ביום שובו מרשעו'".

הסבר שיטת התוס' על פי הרמח"ל

אפשר עוד להסביר את שיטת התוס' על פי דברי הרמח"ל:

> הנה האדם נידון תחילה על פי מעשיו להימנות בצדיקים או ברשעים – דין העולם הבא – וזה נקרא ממש ספר חיים וספר מתים. דהיינו הנקבע בין הצדיקים, הוא הנכתב בספר החיים, והנדחה, הנקבע בין הרשעים – הוא הנכתב בספר המתים, והתלוי ועומד – הוא הבינוני שאין דינו נגמר עד יום הכיפורים, ועל זה מתפללים ואומרים זכרנו לחיים – כתבנו בספר החיים.[87]
> ואמנם עוד יש הגזרות על המקרים שבעולם הזה. כי אפשר לצדיק שיתייסר מפני היותו צדיק, ואפשר שמפני צדקו יצליח. ולרשע כמו כן – אפשר שיצליח מפני היותו רשע ואפשר שמפני רשעו יאבד או יתייסר. ונמצאו גזרות אלו – דין עולם הזה, נמשכות אחר הדין הראשון שזכרנו – דין העולם הבא. ואולם על כל הגזרות האלה מתפללים: "וכתוב לחיים טובים", וכן "בספר חיים ברכה ושלום נזכר ונכתב לפניך לחיים טובים ולשלום".
>
> רמח"ל, "מאמר החכמה" פרק "ענין ספר החיים"

לפי הרמח"ל, הדיון בראש השנה על העולם הבא יש לו נפקא מינא מעשית ומידית גם לעולם הזה. כי מי שנמנה עם הצדיקים ונכתב לשנה הבאה בספר החיים (לעולם הבא), יהיה בשנה הבאה – בעולם הזה – צדיק ובעל שאיפות רוחניות גבוהות עד שניתן יהיה להגדירו כבן העולם הבא.[88] ואף על פי שהכל בידי שמיים חוץ מיראת שמיים, עדיין זקוקים אנו לעזרה אלוקית גדולה כדי להיות יראי שמיים אמיתיים, וזו תינתן רק למי שיבקשוה באמת ובתמים. על כן מבקשים אנו מה' יתברך שיחזיר אותנו בתשובה שלמה לפניו, ושיענה לנו כמו שענה לאברהם אבינו בהר המוריה וכמו שסייע ליצחק אבינו בניסיון העקדה, כי בלי עזרה אלוקית הם לא היו מצליחים לעמוד בניסיון העקדה.

---

87. הבנת דבריו הם על פי דברי הגר"א שמובאים בסוף המאמר.
88. ראה דבריו של רבי חיים פרידלנדר בספרו "שפתי חיים" חלק א', "מועדים" עמ' קב-קד.

בדרך זו כתב גם רבנו יונה באגרת "יסוד התשובה":

ועתה ה' אלהים הפותח יד בתשובה לקבל שבים ומסייע לבאים ליטהר, פתח ידך וקבלני בתשובה שלימה לפניך, וסייעני להתחזק בתורתך וביראתך, ועזרני נגד השטן הנלחם בי בתחבולות ומתנקש נפשי להמיתני, לבלתי ימשול בי... ועשה אשר אלך בחוקיך והסר לב האבן מקרבי ותן לי לב בשר.

מי שנכתב בספר החיים מובטח לו שיהיה צדיק וחסיד בשנה הבאה, אך לא מובטח לו שלא ימות ושלא יבואו עליו ייסורים וצרות. וכן להפך, מי שנכתב בספר המתים מובטח לו שדמותו הרוחנית תהיה בשפל המדרגה, אך אין זה מחייב שהוא ימות במשך השנה או שיסבול סבל רב.

לכאורה אין קשר בין המעמד הרוחני של האדם לשנה הבאה, לבין הדין בענייני העולם הזה, אבל למעשה יש השפעה של הדין הראשון על האחרון. כי אם קבעו לאדם מעמד רוחני איתן, קרוב לודאי שיספקו לו גם את הכלים הפיזיים המתאימים להשגת והגשמת מטרה זו. לכן כתב הרמח"ל: "ונמצאו גזרות אלו – דין עולם הזה, נמשכות אחר הדין הראשון שזכרנו - דין העולם הבא".

ד. אדם נידון בראש השנה וגזר דין שלו נחתם ביום הכיפורים

שיטת רבי יוחנן, שרשעים וצדיקים נכתבים ונחתמים בראש השנה ורק הבינוניים נדחים ליום כיפור, מנוגדת לכאורה לדעת כמה תנאים: רבי מאיר, רבי יהודה ורבי ישמעאל, הסבורים שכל בני האדם נכתבים בראש השנה ונחתמים ביום כפור:

דתניא: הכל נידונים בראש השנה, וגזר דין שלהם נחתם ביום הכפורים, דברי רבי מאיר. רבי יהודה אומר: הכל נידונין בראש השנה וגזר דין שלהם נחתם כל אחד ואחד בזמנו; בפסח על התבואה, בעצרת על פירות האילן, בחג נידונין על המים, ואדם נידון בראש השנה וגזר דין שלו נחתם ביום הכפורים. רבי יוסי אומר: אדם נידון בכל יום, שנאמר (איוב ז) "ותפקדנו לבקרים". רבי נתן אומר: אדם נידון בכל שעה,[89] שנאמר

---

89. בספר "טורי אבן" על מסכת ראש השנה דף טז עמוד א הקשה: "לרבי יוסי ורב נתן אין בין ר"ה לכל ימות השנה כלום לענין דין של מעלה, א"כ במאי מוקי לה לקרא "כי חק לישראל ומשפט לאלקי יעקב", דקאי אראש השנה כדמוכח מרישא דקרא ד"תקעו בחודש שופר בכסא ליום חגינו" - דאיזו חג שהחודש מתכסה בו הוי אומר זה ר"ה? עוד הקשה מדוע לפי דעתם אחד בתשרי הוא ראש השנה לשמיטה ולנטיעה וליובלות, אם אין הוא דין כללי לכל? ועוד הקשה, לפי דעתם לא צריך לומר הלל במשך כל השנה כיון שאדם נידון בכל יום, כשם שאין אומרים הלל בראש השנה כי בו פתוחים ספרי מתים וספרי חיים... עוד הקשה מדוע

(איוב ז) "לרגעים תבחננו"... תנא דבי רבי ישמעאל: בארבעה פרקים העולם נידון: בפסח על התבואה, בעצרת על פירות האילן, בחג נידונין על המים, ואדם נידון בראש השנה וגזר דין שלו נחתם ביום הכפורים. וכי קתני מתניתין – אתחלת דין.

מסכת ראש השנה דף טז ע"א

והגמרא שם מסיקה שדעתו של רבי ישמעאל[90] זהה לסתם משנה במסכת ראש השנה פרק א' משנה ב':

בארבעה פרקים העולם נידון: בפסח על התבואה, בעצרת על פירות האילן, בראש השנה – כל באי עולם עוברין לפניו כבני מרון, שנאמר (תהלים לג) "היצר יחד לבם המבין אל כל מעשיהם",[91] ובחג נידונין על המים.

כיצד אפוא ניישב את דעת רבי יוחנן שלא תסתור דעתם של תנאים אלה? לפני שנשיב על שאלה זו, ננסה לברר את משמעות המשנה. "בארבעה פרקים העולם נידון" – כיצד אפשר להפריד בין הדיון על התבואה, הפירות והמים לבין הדיון על האדם? הרי כל דיון על אחד מהם קשור במישרין לאדם, אם יהיה עשיר או עני, אם ישבע או ירעב. כך הקשה רבנו ניסים (מסכת ראש השנה דף ג' בדפי הרי"ף):

שופר הוא לזיכרון בראש השנה יותר מבשאר הימים, ומדוע אומרים בראש השנה מלכויות זיכרונות ושופרות, מה יום מיומיים?

בספר "ערוך לנר" תירץ דגם ר' יוסי ורבי נתן מודים שדין הרבים של כל העולם ובפרט של ישראל הוא בר"ה כדכתיב "משפט לאלהי יעקב", רק מה דתנן במתניתין כל באי עולם עוברין לפניו כבני מרון, דהיינו דין היחיד, על זה הם חולקים וסוברים, דיחיד נידון בכל יום, ולכן אמרינן שהמשנה אינה כמותם.

ובספר "שפת אמת" יישב, דמודה רבי יוסי דבראש השנה האדם נידון על כל השנה, אלא שהוא סובר שהאדם נידון גם כן בפרט בכל יום בפני עצמו. הראב"ן (דף ק"נ) תירץ דבראש השנה כל העולם נידונים ביחד ובכל יום נידון כל אדם לבד ע"ש.

90. רבנו תם והרי"ף פסקו הלכה כרבי ישמעאל וכסתם משנה, ואעפ"י שנאמר בתקיעות דבי רב: "ועל המדינות בו יאמר איזו לרעב ואיזו לשובע", דמשמע דבר"ה דנין על השובע ועל הרעב ולא בפסח? הריטב"א הסביר שרעב ושובע שנאמר שם הכוונה לרעב של מהומה, שהבריות אוכלין ואינן שבעין, וזה דין האדם בעצמו בר"ה, אבל דין ריבוי התבואה או מיעוטה בפסח הוא. ברם הריטב"א בעצמו סבור שאין הלכה כרבי ישמעאל, אלא כדברי רב שהכל נידונים בראש השנה גם התבואות, גם הפירות וגם המים, כן נראה בירושלמי וכן משמע בסוגייה במסכת ברכות ("ח, ב') במעשה דאותו חסיד שהקניטתו אשתו בראש השנה ולן בבית הקברות ושמע מאחורי הפרגוד: כל הזורע ברביעה פלונית כך וכך יהיה, אלמא דין התבואה בתשרי הוא. יחד עם זאת כתב הריטב"א בשם הרמב"ן שאע"פ שכולם נדונים בראש השנה, צווה הקב"ה שנתרצה לפניו בדברים אלו כל אחד ואחד בזמנו כדי שנזכה בהם לר"ה הבא כשידונו עליהם לשנה הבאה.

91. זה כדעת רבי ישמעאל, כי המשנה מדברת בתחילת הדין ברם סופו של הדין הוא ביום כפור כדעת רבי ישמעאל.

ותו קשיא לי, כיון שהאדם נידון בר״ה, ודאי על כל המאורעות שלו דנין אותו, על תבואותיו ופירותיו ושאר עסקיו, וכיון שכן – הכל נידון בר״ה?

ותשובתו:

וניחא לי, שג׳ דברים הללו נידונין לכל העולם בג׳ זמנים אלו השנויין במשנתנו... אבל בר״ה כל באי עולם עוברין לפניו אחד אחד, וגוזרין עליו חלקו מדברים הללו.

ה. המשנה ורבי ישמעאל עוסקים רק בדין הבינוניים

ביחס לסתירה שבין דברי רבי יוחנן למשנה ולרבי ישמעאל, אפשר להסביר בשתי דרכים. דרך אחת שמתאימה לדעת הראשונים (רמב״ן, רשב״א, ריטב״א וכו׳), שהמשנה ורבי ישמעאל עוסקים בדין הבינוניים, שלדעת כולם נידונים בר״ה וגזר דינם ביום כיפור. וכן כתב בספר ״פני יהושע״:

וא״כ שפיר איכא למימר דמתניתין דקתני ראש השנה לגמר דין באדם, היינו צדיקים ורשעים, ולענין בינונים לא פסיקא ליה כ״כ, דלא שכיח שיהיה ממש מחצה על מחצה. וכיון דקתני מנינא דארבעה פרקים, לא פסיקא ליה למיתני נמי יוה״כ, משא״כ רבי יהודה דלא נקיט מנינא, שפיר קתני דאדם נידון בראש השנה וגמר דין שלו ביוה״כ, ועל כרחך לרבי כרוספדאי היינו לענין בינונים לחוד. ועוד דאמרינן ספ״ק דקידושין [מ׳ ע״א], לעולם יראה אדם עצמו כאילו מחצה זכיות ומחצה עונות, זכה מכריע עצמו ואת כל העולם לכף זכות כו׳, וא״כ רבי יהודה נמי עצה טובה קמ״ל שכל אדם ישוב תשובה שלימה בין ראש השנה ליוה״כ ואפ״ה מתוקמא מתניתין שפיר כוותיה כדפרישית.

״פני יהושע״ מסכת ראש השנה דף טז עמוד א

ו. רבי יוחנן דיבר על דין העולם הבא, רבי ישמעאל והמשנה – על דין העולם הזה

דרך שנייה בהבנת דברי ר׳ יוחנן היא דרכו של הגר״א, המתאימה לשיטת התוס׳, שדברי רבי יוחנן מוסבים על דין העולם הבא, ודין זה מסתיים בראש השנה לצדיקים ולרשעים, ורק לבינוניים הדין מתעכב עד יום כיפור. לעומת זאת, רבי ישמעאל והמשנה עוסקים בדין האדם בעולם הזה, ובדין זה אין הבדל בין בינוניים, צדיקים ורשעים, אלא כולם נידונים בראש השנה וגזר דינם הוא בראש השנה, וכפי שאנו אומרים בתפילה: ״בראש השנה יכתבון וביום צום כיפור יחתמון״:

דברי רבי כרוספדאי מיירי לענין דין העולם הבא, ואומר שנפתחים שלושה ספרים, לצדיקים הכתיבה והחתימה היא בראש השנה וכן לרשעים, ואילו הבינוניים תלויים ועומדים ואצלם אף הכתיבה היא ביום הכיפורים.

אבל המשנה וגם הברייתא מדברים לעניין דין העולם הזה, ובדין זה כל האנשים שווים, שבראש השנה יכתבון וביום צום כיפור יחתמון.

"ליקוטי הגר"א" עמ' 350

בדרך זו מסביר הגר"א את התפילות שמוסיפים בתפילת העמידה בעשרת ימי תשובה. התוספות בשלוש הברכות הראשונות, מתייחסות לדין של העולם הבא, ולכן אנו מבקשים בהן חיים בלבד, ואילו התוספות בשלוש הברכות האחרונות מתייחסות לדין של העולם הזה, ולכן אנו מבקשים בהן חיים טובים וגזרות טובות:

וכן התפילות שתיקנו לומר בעשרת ימי תשובה, מחולקות הן בין שלוש ברכות ראשונות שהן בקשות על העולם הבא, ולכן אומרים "זכרנו לחיים", "זוכר יצוריו לחיים ברחמים", ולא מבקשים "לחיים טובים". ואילו שלוש האחרונות נתקנו לבקש על הדין בעולם הזה, ועל כן מבקשים ליכתב "לחיים טובים", "בספר חיים ברכה ושלום ופרנסה טובה..".[92]

ז. כיצד מברכים איש את רעהו בראש השנה?

עפ"י הסבר הגר"א, נוכל להבין את מחלוקת הראשונים והאחרונים אודות הברכה אותה מברכים איש את רעהו לקראת ראש השנה וביום ראש השנה. הרמ"א בסימן תקפ"ב כתב בשם הטור לברך "לשנה טובה תכתב", בלי להזכיר חתימה, ואילו ה"משנה ברורה" שם כתב שיש שמוסיפים גם "ותחתם", ויש שאינם מוסיפים:

המגן אברהם מצדד דיש לומר ג"כ ותחתם, והגר"א בביאורו מסכים לדעת העשרה מאמרות דאין לומר ותחתם.

הסבר המחלוקת הוא זה: הברכה מתייחסת לדין בעולם הזה, ובדין זה נכתבים בראש השנה ונחתמים ביום כיפור, הלכך מברכים בראש השנה רק "תכתב" בלי "תחתם", ואילו לדעת ה"מגן אברהם" גם בראש השנה נחתמים (לפחות הצדיקים הגמורים כשיטת הרמב"ן וכל ההולכים בעקבותיו), ולכן יש מקום לברך גם על הכתיבה וגם על החתימה. כך הסביר את דברי הרמ"א הגר"א בביאורו לשולחן ערוך שם:

כי מה שכתוב שם שלושה ספרים נפתחים בראש השנה... היינו לחיי עולם הבא, כמו שכתבו התוס' שם, ודלא כרבנו ניסים שכתב לעולם הזה, וצדיקים ורשעים בדינן, דהא אמרינן: "ואדם נידון בר"ה וגזר דין שלו נחתם ביום הכיפורים", אלמא אין החתימה אלא ביום הכיפורים[93] ומתניתין בכל אדם מיירי.

92. למעשה כבר הקדים הרמח"ל ב"מאמר החכמה" (הובא לעיל) את הגר"א בפירוש זה.

93. וזה הדין על העולם הזה.

וכן מה שכתוב שם "אדם שאירע בו קרי או אונס, קודם יום הכיפורים נידון לשעבר,[94] לאחר יום הכיפורים נידון להבא", החליט הגמרא בכל אדם, דחיי עולם הזה שוין בכל אדם, אלא שאף על פי שנכתב, אם חוזר בעשרת ימי תשובה, נקרע גזר הדין ונכתב ונחתם ביום הכיפורים לטובה. וזהו התועלת דאינו נחתם עד יום הכיפורים.

וזה שמבקשים בעשרת ימי תשובה כתבנו לחיים – לקרוע גזר דין ויכתבנו לחיים, ולכן אין לאומרו ותחתם אלא תכתב.

"ביאור הגר"א" או"ח סימן תקפב

ח. כשיטת מי אנו מתפללים בכל יום על חולים, פרנסה, וגשמים?

אחרי שהגמרא הביאה את מגוון דעות התנאים בדבר המועדים השונים שבהם נידון האדם, היא שואלת:

אמר רב יוסף: כמאן מצלינן האידנא אקצירי ואמריעי?[95]

תלמוד בבלי מסכת ראש השנה דף טז עמוד א

והגמרא משיבה על כך שתי תשובות:

כמאן? – כרבי יוסי.[96] ואיבעית אימא: לעולם כרבנן, וכדרבי יצחק. דאמר רבי יצחק: יפה צעקה לאדם, בין קודם גזר דין בין לאחר גזר דין.

על תשובת הגמרא הראשונה מקשים התוס':

ואם תאמר: לרבנן נמי מי לא מצלינן (=מתפללים) רפאנו וברכת השנים? ועוד, רבי יהודה דאמר הכא אדם נידון בר"ה וגזר דין שלו נחתם ביוה"כ, הא אמר בפרק קמא דשבת (דף יב ע"ב): 'הנכנס לבקר החולה אומר המקום ירחם עליך ועל חולי עמו ישראל'?

רבנו תם משיב:

ואומר ר"ת: דשלא יחלה – ודאי לא מצלינן אלא לר' יוסי, אבל שיתרפא – מצלינן אליבא דכולי עלמא, דמתי יחלו – נגזר, מתי יתרפאו – לא נגזר...

ומה שמתפללין ברכת השנים – היינו כדלקמן בפרקין (דף יז ע"ב) שאם פסקו גשמים מועטין – שיורידם המקום בזמנן.[97]

---

94. דהיינו, אירוע זה שייך לגזר הדין של יום כיפור שעבר.
95. תרגום: כמו מי אנו מתפללין עכשיו על חולים ובעלי ייסורים?
96. שסובר שאדם נידון בכל יום. באותה מידה יכלה הגמרא להשיב כרבי נתן שסובר שאדם נידון בכל רגע.
97. ועל הארץ הצריכה להם.

ועוד יש לומר: דתפלה דרבים שאני,[98] דגזר דינם נקרע כדלקמן (שם).[99] וההיא דשבת דר' יהודה – נמי יש לישב כהאי גוונא, דדמיא לרבים, דהוה מצלי בהדיה על כל חולים.

עוד יש לומר, שתפילה יחד עם נתינת צדקה מועילה אף אחר גזר דין, כי גם צדקה היא מן הדברים הקורעים את גזר הדין.[100] ואולי מכאן המקור לתת צדקה בשעת התפילה.[101] כמו כן תפילה עם תשובה ("שינוי מעשה"), יכולה לקרוע גזר דין.[102]

תשובה נוספת כתב רבי צדוק הכהן מלובלין בספרו "צדקת הצדיק" ס"ו:

> תפילה צריך לכל דבר, אף על פי שנגזר מהשם יתברך, הלא תראה באליהו שאמר לו ה' לך הראה אל אחאב ואתנה מטר, ואף על פי כן נאמר אחר כך, שעלה לראש הכרמל ויגהר ארצה... הרבה בתפילה עד שבא גשם.

וחכמים שאמרו בראש השנה (טז ע"א) דגזר דין הוא בראש השנה ויום הכיפורים, לא פליגי אאנשי כנסת הגדולה שתיקנו סדר תפילות בכל יום. ומה שאמרו בגמ': "כמאן מצלינן האידנא אקצירי ומריעי? – כרבי יוסי", רצו לומר שמה שהם היו מתפללים ומרבים בתפילה לקרוע גזר דין זה אליבא דרבי יוסי... רצו לומר שהדבר כן להלכה במכוון,[103] אלא שרצונם היה שתפילתנו האידנא יהיה כרבי יוסי שיועילו אף לקרוע גזר דין דראש השנה.

---

98. כן כתב גם הרשב"א.
99. הגמרא אומרת שם, שיחיד ששב בין ראש השנה ליום כיפור לפני גזר הדין - נמחל לו, ואילו צבור אפילו אחר גזר הדין נמחל להם.
100. מסכת ראש השנה דף טז עמוד ב: ואמר רבי יצחק: ארבעה דברים מקרעין גזר דינו של אדם, אלו הן: צדקה, צעקה, שינוי השם, ושינוי מעשה".
101. מו"ר אביגדר נבנצל הפנה למסכת בבא בתרא דף י עמוד א: "רבי אלעזר יהיב פרוטה לעני והדר מצלי, אמר, דכתיב: אני בצדק אחזה פניך".
102. כתב המאירי ("בית הבחירה" מסכת ראש השנה דף טז עמוד א): "אע"פ שאמרו שבר"ה בני אדם נדונים ומושגחים כפי מעשיהם, לעולם יהיו עיניו של אדם נשואות בתשובה בכל יום, הרי אמרו אדם נדון בכל יום, והכל אמת למבינים". ולכאורה כיצד יתכן שהכול אמת, הרי הגמרא אמרה שתפילה במשך השנה על קצירי ומריעי היא רק לפי רבי יוסי? ויש לומר שהמאירי אינו מדבר על תפילה אלא על תשובה שהיא מועילה אף לאחר גזר דין.
103. כלומר לדעת כולם ולא רק כדעת רבי יוסי.